

İNSAN HAKLARI BELGELERİNİN İDEOLOJİLERİ

Muharrem BALCI

21 Ağustos 2020

70 milyon insanın katlinden sorumlu Batı, II. Dünya Savaşının akabinde şapkasını önüne koyup bir kere daha düşünmeyi önceleyip, tüm dünyanın önüne başta BM Evrensel Bildirisi olmak üzere genel ve bölgesel insan hakları belgelerini ard arda koymaya başladı. Neredeyse tüm dünya ülkeleri/milletleri de bu belgeleri kahir ekseriyetle imzaladı, onayladı ve uygulamaya koydu. Büyük bir savaş ve yıkımdan çıkmış insanlığın o dönemlerde sözleşmeleri tartışacak ne imkânı, ne de gücü vardı. Dünya parsel parsel bölünmüş, birçok ülkenin sınırı cetvelle çizilmişti. Görece bağımsızlıklar, özerklikler ise kâğıt üzerinde kalmıştı. Önlerine konulan her kâğıdı imzalamak, onaylamak üzere biçimlendirilmiş bu ülkelerin, bu belgeleri inceleme, anlama, bunların arkasındaki ideolojiyi tanıma imkânları da ellerinden alınmıştı. Bir kısmı da belgeleri/bildirgeleri/sözleşmeleri üreten ideolojinin destekçileri olan ülkelerdi. Bu ülkeler, 19. yüzyıldan itibaren konvansiyonel silahların kahredici üstünlüğünün sonucu olarak küreselleşme sürecine de girmişti.¹

İnsan hakları belgelerini anlayabilmek için, bu belgelere ruhunu veren ideolojileri ve bu ideolojilerin hangi aşamalardan geçerek bugüne geldiklerini ve son aşamada insanlık için neler öngördüklerini anlamak gerekiyor. Burada önümüzde duran birkaç kavram ve olgu üzerinde durabiliriz. Bunları, ideoloji, küreselleşme, hümanizm, insan hakları, evrensellik, kültürel görelilik/rölativizm, olarak sıralayabiliriz. Bu makalede ağırlıklı olarak ideoloji, evrensellik, küreselleşme, kültürel görelilik üzerinde durmaya çalışacağız.

İdeoloji; hayat ve kâinatı izah etme iddiasındaki sistemli ve tekelci düşüncedir.² Her birey ve topluluğun ideolojisi vardır ve bir inanç temelinde kendini ifade eder. İdeoloji sahipleri de hayatı ve kâinatı izah sadedinde en iyi kendilerinin düşündüğünü ve düşüncelerini sistemleştirdiklerini iddia eder. O halde, insan topluluklarının insanlık için de olsa ortaya koydukları idealler, çözümler, düzenlemeler, onların ideolojilerinin eseridir, diyebiliriz. Bu yönüyle baktığımızda her hukuki belge, bir ideolojinin ürünüdür.

Küreselleşme; 19. yüzyılın ilk yarısında kavramsallaştırılmış, Sanayi Devrimi ile başlayıp, I. Dünya savaşı ile devam etmiştir. 1929 Krizi ile ara vermiş olsa da sanayileşme ile başlayan bir olgudur. Sanayi devrimi ile birlikte konvansiyonel silahların tüm dünyada kahre-

¹ Muharrem BALCI, *Küreselleşme Karşıtı Harekette Aktivistlerin Rolü*, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/246.pdf>

² İdeoloji ile ideolojilerin birbirine karıştırılmaması gerekir. İdeoloji belirli bir düşünce formunu ya da bilinç biçimini, bir iddiayı ifade eder; buna karşılık ideolojiler ise, belirli bir anlamda bir araya toplanmış ve çeşitli toplumsal grupların kendilerini ifade etmek için oluşturdukları fikirler/değerler kümesini dile getirir. Ayrımı netleştirmek için ilkini ideoloji, ikincisini ise politik ideolojiler olarak anlamakta fayda vardır. İdeoloji, <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0deoloji>

dici üstünlüğünün sonucu olarak, şımarıklığın Batı dünyasını getirdiği son nokta, küreselleşme olmuştur.³ Küreselleşme, 21. yüzyılın en çok tartışılan kavram ve olgusudur. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki ‘milli güvenlik doktrini’ ve uygulamalarından sonra, ‘insan hakları ve hümanist merkezli’ yaklaşıma geçen küresel aktörlerin temel vurgusu, “ekonomi ve demokrasi” olmuştur. Ayrıca ekonomik küreselleşmenin kültürel küreselleşmeyi, dolayısıyla “demokrasi ihracı” aldatmacalarıyla bir görece demokrasi kültürünü de ürettiği söylenilebilir. Bu üretim tabii ki, çift yönlü gelişmiştir ki, bir taraftan küreselcilerin oluşturduğu kültür, diğer yandan küreselleşmeye karşı oluşan kültür. Küreselleşme kavramı, dünya politikasında, küresel ticarette, endüstride, suçlarda, terörizmde, her türlü çevre tehdidinde, bunlara karşı üretilen çözüm ve eylemlerde, **sosyal davranış ve tutumlarda ortaya çıkan değişimi** açıklamakta kullanılmaktadır.⁴ Bir başka ifade ile küreselleşme, **dünyanın doğasının değişimini** ifade etmekte kullanılmaktadır.⁵ Küresel sömürçülük açısından değerlendirdiğimizde, küreselleşme, Batı’nın keşifler tarihi ile birlikte sömürgeleştirme faaliyetlerinin 21. yüzyıldaki adıdır. Bu tanımlama içinde sömürgeleştirmenin araçları olan, ticaret, ekonomi, savaş, kültürel yozlaştırma, kültürsüzleştirme, üçüncü cins oluşturma gibi faaliyetler söz konusudur.

II. Dünya savaşı sonrası teknolojik gelişmeler, 1970’lerden sonra küreselleşmenin üçüncü evresini de başlattı. 1945’lerde oluşturulan Milli Güvenlik Doktrini⁶, 1960’lardan sonra yerini “İnsan Hakları” söylemine bıraktı. Bunu da “hümanizm” sosu ile sömürünün yüzünü değiştirerek halletmiş oldular. Küreselleşmeyi, aslına uygun olarak, dünyanın yeniden yapılandırılma ve doğasını değiştirme isteği ve teşebbüsünün tarihsel sonucu olarak okuyoruz. Küreselleşme olgusu, tarihsel süreçte kendini açığa çıkaran sosyal, kültürel, ekonomik ve düşünsel süreçlerden bağımsız olarak kavranılamaz. Küreselleşme, özü itibariyle kendini ekonomik, sosyal ve düşünsel olarak, az gelişmiş ülkelere empoze eden gelişmiş ülkelerin başlattığı bir olaydır.”⁷

Türkiye de 1946’da çok partili hayata geçerken küreselleşmenin ruhu ile tanışmış, 60’lı yıllardan itibaren “Milli Güvenlik Doktrini” üzerinden konumlandırılmış, 1980 İhtilalinden sonra da Turgut Özal (Özalizm) ile Türkiye’de küreselleşmenin etkileri oldukça görünür olmaya başlamıştır. Süreçte zaman zaman kopukluklar olsa da nihayet Müslüman seçmenin iktidara taşıdığı AK Parti hükümetinin küreselleşmenin vekâlet savaşçısı görevine talip olmasıyla küresel aktör olma iddiası Türkiye’yi de sarmalamıştır. 80’den itibaren de Av-

³ Muharrem BALCI, *Küreselleşme Karşısı Harekette Aktivistlerin Rolü*, <http://www.muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/246.pdf>

⁴ Şermin TAĞ KALAFATOĞLU, “Küreselleşme Karşısı Hareket”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/49/1775/18775.pdf> (Erişim 26.12.2018)

⁵ Şermin TAĞ KALAFATOĞLU, a.g.m.

⁶ Muharrem BALCI, MGK VE DEMOKRASİ, HUKUK – ORDU – SİYASET, <http://www.muharrembalci.com/yayinlar.php>

⁷ Hatice Nur ERKIZAN, “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine, Doğu Batı Dergisi, s. 66, Sayı: 18, 2002.

rupa’da oluşan sivil toplum anlayışı ve eylemselliği ülkemizde de zeminini bulmuş, küreselleşmeye ve küresel sömürüye karşıtlık önce sol kesimde, sonra da İslâmcı kesimde (dikkat sağ kesimde değil) hareketlenmiştir. 90’lı yıllarda genel anlamda insan hakları, özelde de tüketici hakları, hasta hakları gibi alanlarda yerli - yabancı tüm küreselleşme aktörlerine ve küreselleşmeye karşı düşünsel ve eylemsel karşıtlıklar oluşmuştur. Sol kesimin küreselleşme karşıtlığı 1980 İhtilalindeki yenilginin de tesirinden olsa gerek, küresellerin beslediği insanlık karşıtlığı anlamında feminist ideoloji ve eşcinsellik temelinde ve feminizmin geçirdiği aşamalarda ki gibi bir mücadeleye oturmuştur ki, buna da küreselleşme karşıtlığı değil, bilinçli - bilinçsiz çaresizlik ya da yandaşlık denilebilir. Zira feminizm ve LBGT+ eylemselliğinin neredeyse tamamı, sol düşünceli aktivistlerden oluşmaktadır. Küreselleşme, bir şekilde kendi karşıtlığını da, kendine hizmet edecek şekilde üretebilmiştir. Zira biliyoruz ki, bağımlılık üreten küresel aktörler, cinsel yönelim sapkınlarını da kullanarak büyük bir pazar elde etmekte. Başlangıçta kadın haklarına Marksist bakış açısıyla yaklaşan feminist hareket, bilahare kapitalizmin yön vermesiyle onun odalığı olmuştur.⁸

Türkiye, küreselleşmenin sadece ekonomik, kültürel ve siyasal etkilerini en çok hissedilen ülke değil, insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokratikleşme olgularının da etkisinde ve olmazsa olmazındadır. Küreselleşme ile küçük bir ada köyüne dönüşen dünyada, Türkiye, ulus-devletten evrensel değerlere uyarlı devlet modeline geçmede sancılar yaşamaktadır. Bu hususta, küresel aktörlerin hesapları ve politikaları etkin olduğu kadar, Türkiye aydınlarının hukuka, evrensel ve yerli değerlere bağlılıktaki sorunsallığının da payı vardır. Türkiye, uluslararası/küresel politikalara karşı uyum ya da tavır gösterirken, evrensel ile küresel arasındaki benzerlik ve ayrımın farkında olabilecek bir entelektüel birikime sahip olamamıştır. Bu durum, Türkiye’nin küresel politikalara entegre olması sonucunu getirmiştir. Bu entegrasyona karşılık oluşturabildiğimiz bir dil maalesef yoktur. BAĞIMLILIKLAR’a ve insan türünü değiştirmeye matuf TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ politikalarına karşı, karşılıksız saf hüsnüniyet ve teslimiyet, bu projelerin devlet politikası haline getirilmesine yaramıştır.

Batı küreselcileri, yakın bir tarihte, 1993 - 1997 yılları arasında, Avrupa’nın ortasında ırzına geçilmiş, işkence edilmiş kadınların hesabını vermeden feminist politikaları aydınlarımızın, politikacılarımızın üzerine boca edebilmiştir. Üstelik bu cinayetler ve tecavüzler, AİHS’nin yürürlüğe girmesinden 40 sene sonra işlenebilmiştir. Politikacılarımızı ve bürokrasimizi, bu cinayet ve tecavüzlerin hesabını vermek bir yana, özür dahi dilememişken, eşcinsellik ve pedofiliyi de yasal güvencelere kavuşturacak uluslararası düzenlemelere imza attırmışlardır. Politikacılarımız ve aydınlarımız, bunca katliama, tecavüze hesap sormayı bile düşünmeden tam bir teslimiyet gösterileriyle uluslararası insan hakları sözleşmelerini imzalamayı onur addetmiştir.

⁸ Ali KOÇAK, *Feminizm, Kapitalizmin Odalığı mı Oldu?*, <https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/feminizm-kapitalizmin-odaligi-mi-oldu-h296437.html>

Belgelerin Ruhunu

İstanbul Sözleşmesi ve toplumsal cinsiyete ilişkin olarak Batı'nın sunduğu insan hakları belgelerine, ruhunu, rengini veren ideolojiyi, düşünceyi ve kültürü sorgulamak gerekiyor. Bu sorgulamayı yapmadan, “evet - hayır” şeklindeki kabul ve itirazlar havada kalmaktadır. Temellendirilmeyen düşünce, aynı zamanda analiz - sentez yapılmamış düşüncedir. Söz konusu belgeler üzerinde kavramsal ve kurumsal analiz yaparak, tarafı veya karşıtı oluşumuzu belirlememiz halinde tartışma daha sağlıklı bir zemine oturacaktır. Sadece önümüze konulan bir belge üzerinde konuşmak, filin ayağını tutarak sütunları tarif etmeye benzer.

Ülkemizde Tanzimat'tan bu yana⁹, özellikle de Cumhuriyet Devrimleri ve yasalastırma faaliyetleri, 90'lı yıllarda AB Uyum Yasaları,¹⁰ Demokratikleşme Paketleri, Uluslararası Sözleşmeler ve benzeri resepsiyon ürünü yasalastırmalar konusunda, Batı'nın “evrensellik” ve “küresellik” iddialarına karşı yine kendi içinde “kültürel görelilik” itirazlarına, aralarındaki çatışmaya dikkat çekilmiyor. Bu ikisinin bir bütünlük içinde karşımıza çıkmalarına ise hiç değinilmiyor, karşı düşünce oluşturulmuyor.

Batı, genel itibariyle evrensellik iddiasındadır. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, “evrenselliğin mutlaklığı” anlayışıyla hazırlanmıştır. Amerikan Antropoloji Derneği'nin, 1947'de insan hakları bağlamında **kültürler arasındaki farklılıkların gözetilmesi ve hoş görülmesi** gerektiğine ilişkin rölativist bir perspektifle kaleme alıp BM'ye sunduğu “**beyan**”, bazı ülkelere benimsenmiş, fakat Evrensel Bildiri'ye tam olarak yansımamıştır.¹¹ BM Evrensel Bildirgesi'ne gelen bu reddiye, “Yirminci yüzyılda insan hakları tek bir kültürün standartlarına göre belirlenemez” şeklinde olmuştur.¹² Ancak o günden bu yana Batı'da tartışma devam etmektedir. Özellikle de ikincil ve üçüncül kuşak hakların Bildirgelerde düzenlenmesinde **kültürel görelilik** dikkate alınmış, baskın evrenselliğe karşı üçüncü dünya ülkelerinin ve sömürülen halk kitlelerinin talepleri Bildirgelere ve Sözleşmelere yansımıştır.¹³

Evrensellik, kültürel farklılıkları ve bu farkların yarattığı öznel tecrübeleri görmemezlikten gelerek bütün insanlığı kapsamına alacak tasarımların mümkün olduğunu iddia ederken; **görelilik**, tüm değerler ve pratiklerin kültüre göre şekillendiğini ileri sürer, bu nedenle de hiçbir evrensel değer var oluşunu kabul etmez.¹⁴ Mustafa Şentop'un(TBMM Başkanı, Prof. Dr.) şu tespitleri oldukça açıklayıcıdır:

⁹ Muharrem BALCI, *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon Ve Uyum Çalışmalarınınin Tahlili*, <http://www.muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf>

¹⁰ Muharrem BALCI, *AB Uyum Yasaları Analizleri*, <http://www.muharrembalci.com/yayinlar/raporlar/54.pdf>

¹¹ Esra DEMİR, *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması*, Y. Lisans Tezi. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42045.pdf>

¹² Kadir YAMAN, *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik-Kültürel Görecelik Tartışması*, İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi(MAZLUMDER), Yıl-3, Sayı 4, Ocak - Haziran 2005.

¹³ Esra DEMİR, a.g.t.

¹⁴ Esra DEMİR, a.g.t.

“İstanbul Sözleşmesi'nde Avrupa merkezli bir hak anlayışı var, paradigması var. Bunun içinde de kadın haklarıyla ilgili bir paradigma var. Bu paradigmanın bazı unsurları evrensel, buna itirazımız yok ama bazı unsurları ise Batı Avrupa'nın kültürel unsurları. Avrupa, bu paradigmayı evrensel bir paradigma olarak dayatıyor bütün dünyaya. Bu birçok uluslararası sözleşmeye, mahkeme kararlarına ve siyasi kararlara da yansıyor. Evrensel olan, bütün dünyanın ittifak edeceği hususlar üzerinde mutlaka mutabakat sağlanmalıdır. Ama Avrupa kültürünün yansıması olarak ortaya çıkan bazı hususların, gerek insan hakları, gerekse kadın hakları bağlamında ayrıca tartışılması lazım.”¹⁵

Nitekim bu tartışmayı, KADEM'in kurucu başkanı E. Sare Aydın Yılmaz şu ifadelerle sürdürerek, Batı feminizminin klasik evrensellik anlayışı ile post kolonyal feminizmin kültürel göreliliğinin etkilerine ve anlayışlarına açıklık getirmeye çalışmıştır:

“Aynılık, benzerlik temelli, farklılıkları yok sayan klasik feminist yaklaşımlara alternatif olarak farklılıkları önceleyen post-feminist yaklaşımlar da kendini göstermiştir. Eşitlikçi anlayışın toplumdaki dezavantajlı grupların mevcut eşitsizliğini daha da derinleştireceğini ortaya koyan post-kolonyal feminizm, klasik batı feminizminin evrensellik algısına karşın, yerel düzlemde yeniden yorumlanmasını içermektedir. Feminizmin dile getirdiği “ortak baskı”, “ortak deneyim” anlayışını yapı sökümüne uğratarak, feminizmin homojen kadınlık anlayışına karşın, yerelde her bölgenin kendi kültür ve geleneklerinden oluşan bir çeşitliliğin söz konusu olduğunu vurgulamıştır.”¹⁶

İnsan hakları belgeleri, bildirgeler, sözleşmeler genellikle evrensellik anlayışıyla/iddiasıyla hazırlanmaktadır. CEDAW ve İstanbul Sözleşmesindeki tanımlar, korunmaya çalışılan kazanımlar ve hükümleri de evrensel ilkeler olarak dayatılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsel yönelim gibi nevezuhur tanımlamalarla evrensellik iddialarını çürütürcesine baskılarını kültürel görelilikle devam ettirebilmekte. Bu kavramlar evrensel olmayıp, Batı'nın kendi içindeki farklı kültürlerin göreliliğidir. Amaçlarına ulaşabilmek için evrensellekle kültürel göreliliği arasında gidip gelmekte. Batı'lı liberal anlayışın evrenselliği düşüncesi, bir varsayımdan ibarettir.¹⁷ Evrensellik iddialarını sürdürenler, işlerine geldiğinde kültürel göreliliği öne çıkararak, modern değerlerin içinde insanlığın özünden süzülüp gelen özgürlük gibi evrensel değerlere de atıf yaparak, bazı sapkınlıkları meşrûlaştırabiliyor.

¹⁵ Mustafa ŞENTOP, *Meclis Başkanı Şentop'tan İstanbul Sözleşmesi açıklaması: Çıkmayı zorunlu kılan bir durum yok*, (6 Ağustos 2020), <https://www.haber7.com/siyaset/haber/3001797-meclis-baskani-sentoptan-istanbul-sozlesmesi-aciklamasi-cikmayi-zorunlu-kilan-bir-durum-yok>

¹⁶ E. Sare Aydın YILMAZ, *Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti*, <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/tce/872.pdf>

¹⁷ Esra DEMİR, a.g.t.

Kimse Haklı Değil

Evrensellik ve kültürel rölativizm çatışmasının haklı tarafı yok. Evrensellik ve kültürel rölativizm, insan hakları pratiğine katkıları olduğu kadar, ideolojik farklılıklar nedeniyle sorunlar da çıkarıyor. İnsan haklarının evrenselliği kabulü, insan hakları için mücadele etmenin gerekçesini oluştururken; kültürel görelilik, mevcut insan hakları anlayışının Batı'nın elindeki elverişli bir emperyalist araç olarak kullanılması tehlikesini ortaya çıkarabiliyor.¹⁸

İstanbul Sözleşmesi tartışmalarının odağındaki altı kavrama baktığımızda, evrensellik özelliği olan kavramların ve şiddet karşıtlığının önümüze konulan kültürel görelilikle, feminist ideolojinin ürünü olduklarını çok net görebilmekteyiz. Bu kavramlar, toplumsal cinsiyet, partner, din ve kültürün kökünü kazımak, sözde namus, kız-kadın ayrımının kaldırılması olarak işaretlenebilir. Her kavram, geldiği medeniyetin ruhunu taşır tespitinin gereği olarak, Sözleşmeyi imzalayan, onaylayan ve savunanlar, bu kavramların hangi kültürün ürünü olduğunu sorgulamadıkları gibi başkalarına da sorgulatmamaktadır.

Batı içindeki evrensellik - kültürel görelilik tartışması sonuçlanmamışken (ki ortak hareketleri nedeniyle sonuçlanması mümkün görünmüyor), geri kalmış toplumlar olarak gördükleri kitlelere görece doğrularını, azgın iştihaları ve imkânlarıyla dayatmalarının, hangi evrensel veya görelî(rölativist) özgürlük anlayışına uygun olduğunu da tartışmamız gerekiyor. Sözleşmenin savunucuları olan muhafazakâr entelektüellerimize örnek olacak soru cümlelerimizle açıklayalım:

Cinsel yönelim kavramına getirilen eleştiriler karşısında bir kesim, “bu kavram eşcinselliği meşrûlaştırıcı ya da himaye edici bir madde şeklinde algılanmamalıdır”, demektedir. Diyanet İşleri Başkanı'nın “İslâm'da eşcinsellik lanetlenmiştir, haramdır” sözleri üzerine bildiri yayımlayan Ankara Barosu, İstanbul Sözleşmesi'nin ilgili maddesini dayanak göstermiş ve bu sözleri “cinsel yönetime dayalı ayrımcılık ve şiddet” olarak tarif etmiştir. Ortaya çıkan tabloda ya Ankara Barosu'ndaki hukukçular sözleşmeyi yanlış anlamıştır ya da sözleşmedeki bu maddenin zararsız olduğunu savunanlar yanlış anlamıştır. “Sözleşmede bu kavramın bulunmasının amacı, mağdurun cinsel tercihiine dayalı bir ayrımcılık olmamasıdır” diye itiraza karşılık da, “Şiddeti ve cezasını tanımladığınızda eşcinseller bunun dışında mı kalmaktadır ki **ayrıca zikrediliyor?**” sorusu cevap beklemektedir.¹⁹ İstanbul Sözleşmesi yürürlüğe girmeden önce eşcinsellere şiddet uygulamak serbest miydi? Şiddeti cezalandıran İstanbul Sözleşmesi mi Türk Ceza Kanunu mudur?

Bir başka örnek; Ankara'da faaliyet gösteren Pembe Hayat adlı LGBT derneğinin internet sitesinde yer alan *Trans Manifesto* başlıklı yazıda, “*İstihdam edilmeyen, buna bağlı olarak hayatını idame ettirebilmek için zorunlu seks işçiliğine yönelen trans bireyler ve/veya*

¹⁸ Esra DEMİR, a.g.t.

¹⁹ Tembihname, 10. Köy, <http://www.muhammedbalci.com/istanbulsozlesmesi.mp4>

seks işçiliği yapmak isteyen herkes için seks işçiliğinin bir emek biçimi olarak tanınmasını sağlayacağız!” denilmektedir. Pembe Hayat’ın bu çıkışına, “Türkiye’de eşcinsellik ne ara normal oldu da sıra seks işçiliğinin meşrûlaşmasına geldi?” diyemezsiniz, çünkü bu cümleler, İstanbul Sözleşmesi’nin 4. maddesinin 3. fıkrasına göre **cinsel yönelime dayalı ayrımcılıktır**. “İyi ama bizim dinimize göre de geleneğimize göre de bu fiil, namussuzluktur!” da diyemezsiniz, çünkü İstanbul Sözleşmesi’nin 12/5 maddesine göre bu cümleler, “sözde namus” a dayalı psikolojik şiddettir. Ayrıca dayanak gösterdiğiniz geleneğiniz, İstanbul Sözleşmesi’nin 12/1 maddesine göre kalıp rollere dayanmaktadır ve “kökünün kazınması” gerekir.²⁰

Toplumsal cinsiyet eşitliği politikasını en iyi uygulayan ülkelerden biri olan İsveç’te, toplumsal cinsiyete dayalı olmayan yani “cinsiyetsiz” devlet okulu açıldı. Adı “Egalia” yani eşitlik demek olan okulun temel özelliği, çocukları cinsiyetleri ile sınırlamamak ve onlara “daha geniş” seçenekler sunmak... Gazete yazarı Mehveş Ekin, “Türkiye’de “cinsiyetsiz” bir anaokulu açılrsa, oğlumu seve seve gönderirdim. “Bizde mümkün değil!” diyenlere de haberim var: Egalia gibi bir anaokulunun Türkiye’de açılması söz konusu. Nasıl ve ne zaman, şimdilik bilinmiyor... Ama Egalia’da Türk bayrağı, birkaç ülkeyle birlikte toplantı odasının panosunda asılı!”²¹ derken, can alıcı bir soruyu da gündeme getirmiş oluyor: Önümüzdeki günlerde Türkiye’de sözleşme kapsamında “toplumsal cinsiyet temelli” yani cinsiyetsiz anaokulları açılması için başvurular geldiğinde bu kavramı savunanlar, “Biz bu kavramı böyle anlamamıştık!” mı diyecekler?²² Tavsiyemiz, bir an önce **İstanbul Sözleşmesindeki dayanak maddeleri üzerinde dikkatlice çalışma yaparak, Sözleşmenin feshini sağlamak olmalıdır**.

Batı’da, son yüzyılda evrensellik kadar güçlü olan ve tek bir kültüre ait değerlerin evrenselliğinin reddine dair kültürel göreliliğe göre, her toplumun kendi davranış kuralları, etik sistemi ve bir ahlâk kodu vardır.²³ Rölativizme göre, kişilerin idrakini oluşturan “Kültürlenme” (enculturation), kişilerin bilinçsiz bir şekilde(kendiliğinden), kendi kültürlerinin kategori ve standartlarını benimseyerek oluşur. Her kültür, kendi kategori ve standartlarını geliştirir, bireylerinin idraki, değerlendirme ve yargıları kendi kültürlerine göre şekillenir. Bu değerler, kişinin, içinde bulunduğu toplumun geleneğindeki onuru, uyumu ve hoşgörüyü yansıtan bir felsefe, bir yaşam tarzıdır.²⁴ Buna bir de ideoloji kavramını ve ideolojisiz olamama durumunu ilave ettiğimizde, Batı’nın insan hakları belgelerinin ideolojik karakterini anlamak kolaylaşır. Belgelerin muhatabı ve tarafı olacak ülkeler/milletler de konularını kendi ideolojileri kapsamında değerlendirir. Malik Bin Nebi’nin biraz sonra aktaracağımız tespitleri ile baktığımız-

²⁰ Tembihname, 10. Köy, <http://www.muhammedbalci.com/istanbulsozlesmesi.mp4>

²¹ Mehveş EKİN, *Cinsiyetsiz Anaokulu*, <https://mehvesevin.tumblr.com/post/36412612234/cinsiyetsiz-anaokulu>

²² Tembihname, 10. Köy, <http://www.muhammedbalci.com/istanbulsozlesmesi.mp4>

²³ Melville J. Herskovits, “Some Further Comments on Cultural Relativism” den aktaran, Esra DEMİR, *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması*, Y. Lisans Tezi. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42045.pdf>

²⁴ Esra DEMİR, a.g.t.

da, ne yazık ki sömürgeleşmeye müsait zihinler, kendi ideolojilerini oluşturma veya koruma zahmetine katlanmadan, ezberci tavırla ve resepsiyonist tutumla -kafa konforuyla da diyebiliriz- Batı'nın belgelerini, kavramlarını ve kurumlarını hap niyetine yutabiliyor.

Batı, görelî evrensellik ve kültürel dayatmalarını mutlak doğrular şeklinde sunarken, ne kendi tarihini, ne de milletlerin kültürel değerlerini hatırlamak istememektedir. II. Dünya Savaşında kendi içinde 70 milyon insanı katlederken de evrensellik iddiasında idi. Günümüze kadar insanlık sömürsünde de hem evrensellik iddiasında, hem de kültürel göreliliğinin dayatmasındadır. Özellikle son yarım yüzyılda da görelî kültürel dayatmalarını, küresel aktör olma konumuna dayanarak evrensellik boyasıyla renklendirerek üzerimize boca etmektedir. Oysaki, kendi çıkarları için tüm değerlerini tüketebilecek yeteneğe(!) de sahiptir. O kadar ki, bazı Afrika yerlilerinin insan etini yeme kültürünü iğrenç bulurken, Hiroşima'da, Vietnam'da, Afganistan'da, Irak'ta, Bosna'da, Suriye'de insanları topyekûn katletmeyi kültürel/evrensel değerlerine uygun bulabilmektedir.²⁵

Evrensellik Varsayım, Kültürel Görelilik Yapıbozumcudur

Batı'lı liberal anlayışın evrenselliği düşüncesinin bir varsayımdan ibaret olduğunu, bazı ülkelerin CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi gibi belgelere şerh ettikleri çekincelerinden ve itirazlarından anlıyoruz. Bu itirazlar ve çekinceler, Batı'nın evrensellik iddiasını zedelemektedir. Artık Batı'nın dayattığı tüm insan haklarına dair düzenlemeler, bundan böyle şüphe ile karşılanacaktır. Günümüzdeki CEDAW ile İstanbul Sözleşmesi ve bileşenleriyle ilgili olarak, bir de bu yönden bakmak gerekecektir. Bu şüphe iyice oluşmuştur. Özellikle feminist ve eşcinsel ideoloji ve aktivizm, bu belgelere rengini, ruhunu vermektedir. İnsanlık onuru, farkındalıkla başlar. Böylesi, gelecek kuşakları etkileyecek feminist ve eşcinsel ideolojinin, uluslararası insan hakları belgelerine sızarak, pozitivizmi de aşan kültürel görelilikle oluşturduğu, postmodern, yapıbozumcu, parçalayıcı, akışkan kimlikli(queer), hiçbir sabite taşımayan yıkım projelerinin farkında olunmadığında, güncel olarak yaşadığımız tartışma, onur törpülenmesi ve ahlâkî çöküntü kaçınılmazdır. Siyasi iradeden beklenen de; popülist davranarak halkın taleplerini oyalamak değil, isteklice ve bilinçli olarak bu yapıbozumculuğu değerlendirmesi idi. Bu beklenti karşılanamadığından, resepsiyonist kabuller ve zihinlerle, onların ürünleri ve savunmalarıyla mücadele etmek, farkındalık oluşturmak zorunluluğu gelip dayanmıştır. İstanbul Sözleşmesinin onaylanmasından bu yana altı yıldır oluşturulan farkındalık sonucunda siyasi irade ve İstanbul

²⁵ "Allison Dundes Renteln, "Relativizm ve İnsan Hakları Araştırması" adlı makalesinin giriş bölümünde Spix ve Martius adlı iki antropologla Miranhas Kabile lideri arasında geçen bir diyaloga yer vermektedir (Rentln, 1988: 56) Neden insan eti yedikleri sorulduğunda, kabilenin şefi, bu alışkanlıklarının daha önce Hiç tuhaf karşılanmadığını belirtmiştir. Miranhas Kabilesinin anlam dünyasında insan eti yemek, hiç farklı karşılanacak bir durum değildir. Bunu şu ifadelerden de anlayabiliriz: "Sen beyazsın, timsah eti veya maymun yemezsin, bunların tadı mükemmel olmasına rağmen. Şayet çevrende birçok domuz ve yengeç bulamasaydın açlık canını yakınca timsah ve maymun yerdin. Bu bir çeşit alışkanlıktır. Benim için bir düşmanı öldürdüğümde onu çürümeye bırakmak yerine yemek daha daha iyidir. Ben öldükten sonra da düşmanımın beni yemesi önemli değildir." (Rentln, 1988: 56) Kadir YAMAN, a.g.m.

Sözleşmesi savunucularının bir kısmı, Sözleşmeyi tartışmaya açmış, bazı maddeleri üzerinde değişiklik önerileri hazırlamaktadır. Sivil taleplerle bu farkındalık oluşturulmamış olsaydı, feminist kültürün başat kavramlarının toplumda yayılması çok kolay olacaktı.

Sivil Toplum

Batı'nın, evrenselliğe ve sabiteleri olan inançlara karşı kültürel görelilik itirazlarının ve feminist ideoloji kapsamında oluşturduğu kavramsallaştırmaların muhatabı, kendilerine benzetmek istedikleri toplumların dinleri, inançları, gelenek ve görenekleri, Sözleşmeler öze- linden söylesek “sözde namus”ları, “önyargıları” da dâhildir. Zira Batı, bir ideoloji sahibidir ve diğer ideolojiler gibi hayatı ve kâinatı izah iddiasındadır. “*Batı, genel anlamda insan hak- ları, özeldede kadın hakları gibi hak arayışlarında ve düzenlemelerinde muhatap oldukları toplulukların saydığımız değerlerini dikkate alarak düzenlemeler önermesi halinde, insan haklarını korumaya yönelik mekanizmalar (sözleşmeler - bildirgeler - uluslararası denetim organları - mahkemeler) daha güçlü şekilde var oluşlarını sürdürecektir, sadra şifa olacaktır*”²⁶ şeklindeki bir önerme de bu yüzden sonuçsuz bir iyi niyetin ifadesi olacaktır. Ancak görünen odur ki, ne Batı'lı devletler, ne muhataplarındaki sömürgeleşmeye müsait siyasi ve bürokratik zihniyet, ne de içeriden veya dışarıdan fonlanan sivil toplum hareketleri, bu yaklaşımı göste- remeyecektir. “Malik Bin Nebî'ye göre İslâm dünyasının hareketlerini frenleyen, tekâmülünü etkisiz hale getiren, sonuç itibarıyla kargaşa, zaaf ve karışıklık eken sebeplerin, iç etmen- ler olduğu ve bunların da sömürgeleştirilmeye müsait olma keyfiyetinden kaynaklandı- ğı görülmüştür.”²⁷ O halde, oluşturduğumuz farkındalığın gereği, “**sivil harekettir**”. Nitekim tüm dünyada yükselen bir hareket olarak **toplumsal cinsiyet karşıtı /anti gender**, böylesi bir sivil aktivitenin örneği olmaktadır.²⁸

Farkındalık: Kimin Standartları?

Buradan hareketle, Batı'nın, insan hakları bağlamında geliştirdiği evrensel veya kültü- rel göreliliğini bir kültürel üstünlük veya üstün kültür olarak dayatması, Batı karşıtlığı teme- linde kültürcü eğilimlerin güçlenmesine,²⁹ bizdeki yansıması geç de olsa İstanbul Sözleşme- sindeki kavramlar ve kurumlar üzerindeki tereddütlere ve Batı'nın evrensel ve kültürel değer- lerinin kurumlaşmış metinlerine karşıtlık olarak gelişmektedir. İşte tartıştığımız zemin tam da burasıdır. Artık bundan böyle, geç de olsa, İstanbul Sözleşmesi zemininde başlayan tartışma, diğer insan hakları belgelerinde de kendini gösterecek, CEDAW, Lanzorete Sözleşmesi, AİHS ve AİHM içtihatları da bu tartışmadan payını alacaktır. Burada artık hiç kimse “sözde

²⁶ Esra DEMİR, a.g.t

²⁷ Fethi GÜNGÖR, “*Mâlik Bin Nebî'nin 'sömürülebilirlik' kuramını dikkate almak*”, <https://www.dirilispostasi.com/makale/malik-bin-nebinin-somurulebilirlik-kuramini-dikkate-almak-5a78422a18e540239c10855e>

²⁸ Muharrem BALCI, *İstanbul Sözleşmesinde İnsanı ve Aileyi Korumak*, Pınar Yayınları 2020, s. 151 – 157.

²⁹ Kadir YAMAN, a.g.m.

evrensel değerleri”, küresel değerleri, kültürel göreliliği ve kendinden menkul standartları bireylerin önüne kolay kolay koyamayacaktır. Aksi halde sorarız, ‘**kimin standartları?**’³⁰

Sözleşmeye rengini, ruhunu veren ideoloji ve ürettiği standartlar, yeteri kadar da konuşulmadı. Sadece İstanbul Sözleşmesi değil, tarafı olduğumuz tüm insan hakları belgeleri hakkında çok az inceleme var. İncelemeler, genelde belgelerin görünen yüzü ve amaçları üzerine. Felsefeleri, ideolojileri üzerine derinlemesine aydınlatıcı çalışmalar yeterli değil. Batı’nın insan hakları karnesine bakmadan yapılan değerlendirmeler var. Bu yönden baktığımızda İstanbul Sözleşmesine yüklenilmesi gereken anlam daha fazla olmalı ve yeni yeni bu anlamda incelemeler görülüyor.

Burada Sözleşme’nin iyi maddelerinden bahseden görüşe de bir çift lafımız olmalı. Sözleşmede iyi maddeleri neden arayalım ki? Bozuk saat günde iki kere doğruyu gösteriyor diye o saati sağlam sayamayız. İstanbul Sözleşmesi için de geçerli bu. Elbette ki insan eliyle hazırlanmış bir Sözleşmede insani unsurlar olacaktır. Fakat insanın olduğu yerde inançlar, ideolojiler, değerler ve bunlara uygun davranışlar da olacaktır. Önce sonuçları değil, sebepleri konuşmalıyız. İstanbul Sözleşmesi, bir sonuçtur. Sözleşmeye ruhunu, rengini veren ise sebepler, bir başka deyişle, ideolojiler ve kültürlerdir. Feministler, bu Sözleşmeye en az otuz madde koydurduklarını söylüyor. Bazıları da “bu Sözleşmeyi biz yaptık, virgülüne dokundurmayız” diyor. Bu durumda Sözleşme’nin iyi kötü maddelerini cımbızlamanın bir yararı yok. Kendi inanç değerlerimizden bir Sözleşme üretebiliriz. Bunun adı da “Ankara Kriterleri” değil, “İslâm’ın kriterleri” olmalı. Hem böylece İslâm’ın yanlış yorumlarının sebep olduğu şiddete de bir nebze çare üretmiş oluruz. Hükümet, İstanbul Sözleşmesi’nin Ankara (laik/seküler) kriterlerine dahi uygun olmadığını gördü ve Sözleşme’yi tartışmaya açtı. Ankara kriterleri maalesef bir yeknesaklığa da sahip değil, varsa da bu yeknesaklık hep Batı ideolojisinden yana tezahür etmiştir.

Eski hal, Muhal

Peki, bu tablo, hep mi böyle sürüp gidecek? Bizim de bir çözüm önerimiz olmayacak mı? Bugüne kadar İslâm dünyası köklü ve sağlıklı çözüm önerisi sunamamış olabilir. Bunun bir kader olmadığını kabul etmeliyiz. Zira aksi hal, ebedi yenilmişlik anlamına gelir. Oysa ki İslâm dünyasında da bu konuda düşünce üreten zihinler mevcuttur. Batı’nın çözüm üretici değil, çatışmacı kültüre sahip olduğunu, evrenselciliği bile tek yönlü dayattığını, toplumsal cinsiyet eşitliği kuramıyla cinsiyetsizleştirme, bağımlılaştırarak köleleştirme gibi haz kültürünün gereği olan göreliliği kendi toplumlarına ve Batı dışı toplumlara bulaştırdığını biliyoruz. Üstelik Batı’lı insan hakları söylemi, kendi içinde de barışın sağlanmasında etkili olamamış, Batı’lı olmayan toplumlarda da kalıcı barışı sağlayamamıştır.

³⁰ Evrensel değerler ve kültürel rölativizmle ilgili bu bölümde, “*İstanbul Sözleşmesi Feshedilse Ne Olur, Edilmezse Ne Olur*” adlı makalemizden yararlanılmıştır.
<http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/tce/1102.pdf>

Batı'daki insan hakları söylemi, doğuda ve İslâm dünyasında aynı anlamı ifade etmiyor. Kültürel farklılıklar, yukarıda alıntılıdığımız insan eti yiyen Afrika kabileleri uç örneğinde olduğu gibi, insan hakları bilinç ve söylemini belirliyor. Konumuz olan İstanbul Sözleşmesinde olduğu gibi, İslâm dünyasında başat kavram ve yaşamın özü olarak “namus”a verilen değer, Batı'da “sözde namus” kavramsallaştırmasıyla tahfif edilebiliyor. Bunu da şiddet sosu ile bulayıp, sömürgeleşmiş zihinlere “standartlar” olarak yutturabiliyorlar. Bu durumda yukarıda sorduğumuz gibi “kimin standartları?” sorusu devreye giriyor.

Pakistan için Sarah Ahmed'den mülhem olarak³¹ söylemek gerekirse, Türkiye için ehven anlayışın, evrenselliğin kuramsal olarak kabul edilebileceği fakat insan haklarının korunması ve eğitim programlarının uygulanmasında kendi kültürel göreliliğimizin kullanılması gerektiğidir. Kültür görelisi ise, bizim de Batı'lılar gibi kendi kültürümüz var ve onlara göre bizimki de görelidir, hayatı ve kâinatı izah eden ideolojimizin ürünüdür. Türkiye, her ne kadar Batı'lı anlamda bir demokrasi ve modernleşmeye doğru hızla yol alan bir ülke olsa da referansı İslâm olan, Müslüman çoğunluğun yaşadığı bir toplumdur.³² O halde yapılacak iş, bu bilgiler ve bilinç ile İslâm dünyası olarak yenilmişlikten kurtulup insanlığa kendi öz projelerimizi sunmak olacaktır.

Burada, evrensellik ve kültürel göreliliği de kuşatan bir **yapısallık** ortaya koymak gerekiyor. Bu önerinin, yine Sarah Ahmed'den mülhem ve Pakistan ile Türkiye'nin benzer konuları dolayısıyla üç etken üzerine oturduğunu söyleyebiliriz:

Birincisi, Türkiye vatandaşları arasında hem evrenselciliği, hem de kültürel göreliliği destekleyen düşünce grupları vardır ve bu iki kuramdan birinin diğerine galebe çalması düşünülemez, zira Tanzimat'tan bu yana denendi tutmadı. Geçmişten günümüze evrilen *tutan - tutmayan devrimler* söylemi ve gündemdeki İstanbul Sözleşmesi üzerine tartışmalar, bunun somut örneğidir. Sözleşme onaylandığı 2014 yılından önce tartışılmaya başlanmış, 6 yıl içinde Sözleşmeyi imzalayıp onaylayan, yürürlüğe koyan siyasi irade tarafından da tartışmaya açılmış ve bu günlerde Avrupa Komisyonu'na, Sözleşmenin bazı maddelerinde değişiklik önerileri hazırlanmaktadır.

İkincisi, Türkiye Cumhuriyeti, sosyal ve siyasal alanda olduğu gibi insan hakları alanında da Doğu ile Batı arasında, önemli bir birikim ve tecrübeye sahip olmuştur. Bu tecrübeyi en iyi şekilde evrensellik ve kültürel görelilik temelinde, kendi coğrafi ve sosyal şartları bağlamında değerlendirip çözümler üretebilir. Siyasi iradenin Avrupa Kriterlerinden Ankara Kriterlerine gelmesini bir aşama olarak değerlendirmek de mümkündür. Kitleler nezdinde oluşturulan farkındalığın sonuçlarını görmenin hazzını yaşamak da bize nasip olsun...

³¹ Sarah AHMED, *Pakistan'da insan hakları, Evrenselcilik, Kültürel Görecelilik, ve Yapısalcılığın İşlerliğini Tartışmak*, İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi(MAZLUMDER), Yıl-3, Sayı 4, Ocak – Haziran 2005.

³² Sarah AHMED, a.g.m.

Üçüncüsü, yapısalcı bir tutum, Türkiye’de insan hakları uygulamalarında hem kuramsal, hem de uygulama açısından yeni bir zeminin oluşturulmasında bir paradigma olarak kullanılabilir.³³ Bu yapısalcı tutumda, asırlardır birlikte yaşama kültürünün örneklerini vermiş toplumsal yapımız, en önemli etken sayılmalıdır. Birinci ve İkinci şıklardaki önerilerimizi de dikkate alarak ve harmanlayarak, inanç değerlerimize, kültürel kodlarımıza uyarlı bir insan hakları perspektifi oluşturmak mümkündür.

Yapısalcılığın ortaya koymuş olduğu avantaj, evrenselcilik ve kültürel görelilik arasında, ikisini de dışlamayan fakat yararlanan bir köprü kurulabilmesindedir. Burada amaç, Türkiye’deki karmaşık sosyal yapının gerçekliğini dikkate alarak kuramsal ve uygulamalı bir insan hakları bakış açısı oluşturmaktır. Bu bakışı oluştururken halletmemiz gereken sorun, İslâmî sosyal adâlet ve insan haklarını içinde barındıran bir kültürel görelilik kuramı ile kendi değerlerinin bütün insanlık için eşit derecede uygulanabilirliğini savunan evrensellik arasında uygun bir dengeyi sağlayabilmektir. Burada yapısalcılığı, her topluluğun bakış açısının yaratıcı yönlerini stratejik olarak birleştiren bir insan hakları yaklaşımı inşâ etmek olarak gördüğümüzü yinelemek isteriz. Tabii ki, bunda kadim dinlerin, kültürlerin ve bunların bir arada yaşama kültürlerinin, uygulamalarının, örnekliklerinin³⁴ önemli rolü olacaktır.

Sonuç

İslâm dünyasının bir gelecek tasavvuru henüz yok. Zira bir kesiminin tarihi gerçekliğe dayalı bilgileri ve öngörülleri zayıf ve Asr-ı Saadet örneğine değil, Atina elitler cumhuriyetine takılıyor. Bir millet, kendi kültürünün tarihi gerçekliğine dayanarak gelecek tasavvurunu kuşanabilir, fakat başka bir milletin, kültürünün gelecek tasavvurunu kuşanamaz. İdeolojilerin tekelsizliği buna fırsat vermez. Diğer bir kesimi ise, İslâm’ın kişisel ve mezhepsel yorumlarını aşamamanın, çağa yeni çözümler üretememenin zayıflığında. Şiddet olgusunu da bu yüzden azaltamıyor, şiddet dilinden kurtulamıyoruz.

Hukukumuz da bu nedenle gelişmiyor. Hukuk sistemimize yön verecek şerhlerimiz yok. Olması için hukuk kültürümüzün kodlarına sahip çıkmamız gerekiyor. Kodları bırakın, metinlerini bile okumaktan âciz durumdayız. Modern (pozitif) hukuku uyguluyoruz, fakat öz kültürümüz olmadığından onun da şerhlerini yazamıyoruz. Konuşamadığımız, yazamadığımız bir hukuku yaygınlaştıramamız, kılcal damarlarımıza kadar ulaştırabilmemiz mümkün olmuyor. Her olay, hukuki sonuç doğurur, bunun bilgisinden bile haberdar değiliz. Hukuk, hayatın kendidir, fakat biz hayatı yaşayamıyoruz, çünkü hukuku bilmiyoruz, hayatı tanımıyoruz. Bu halde, şiddeti, şiddetin sonuçlarını, aileyi nasıl konuşacağız? Yine de umutsuz değiliz. Farkındalık oluşturabiliyorsak, umut da olabiliriz, çözüm de bulabiliriz. Elimizde hukukun evrensel ilkeleri, inanç değerlerimiz, kültürel kodlarımız var, hukuku yaygınlaştırebiliriz...

³³ Sarah AHMED, a.g.m.

³⁴ Nur Zelal CEYLAN, *Birlikte Yaşamak*, <http://www.muhammedbalci.com/oykuler/paylasim/8.pdf>

KAYNAKLAR

- Ali KOÇAK, *Feminizm, Kapitalizmin Odalığı Mı Oldu?*, <https://www.dunyabulteni.net/kultur-sanat/feminizm-kapitalizmin-odaligi-mi-oldu-h296437.html>
- E. Sare Aydın YILMAZ, *Kadın Hareketinde Yeni Bir İyime: Toplumsal Cinsiyet Adaleti*, <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/tce/872.pdf>
- Esra DEMİR, *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik ve Kültürel Rölativizm Çatışması*, Y. Lisans Tezi. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42045.pdf>
- Muharrem BALCI, *Küreselleşme Karşıtı Harekette Aktivistlerin Rolü*, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/246.pdf>
- Fethi GÜNGÖR, “Mâlik Bin Nebî'nin ‘sömürülebilirlik’ kuramını dikkate almak”, <https://www.dirilispostasi.com/makale/malik-bin-nebinin-somurulebilirlik-kuramini-dikkate-almak-5a78422a18e540239c10855e>
- Hatice Nur ERKIZAN, “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine, Doğu Batı Dergisi, s. 66, Sayı: 18, 2002.
- Kadir YAMAN, *İnsan Hakları Bağlamında Evrensellik-Kültürel Görecelik Tartışması*, İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi(MAZLUMDER), Yıl-3, Sayı 4, Ocak – Haziran 2005.
- Mehveş EKİN, *Cinsiyetsiz Anaokulu*, <https://mehvesevin.tumblr.com/post/36412612234/cinsiyetsiz-anaokulu>
- Muharrem BALCI, *Küreselleşme Karşıtı Harekette Aktivistlerin Rolü*, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/246.pdf> 26.12.2018)
- Muharrem BALCI, MGK VE DEMOKRASİ, HUKUK – ORDU – SİYASET, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar.php>
- Muharrem BALCI, *Tanzimat'tan Günümüze İslah, Resepsiyon Ve Uyum Çalışmalarının Tahlili*, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf>
- Muharrem BALCI, *AB Uyum Yasaları Analizleri*, <http://www.muhamrembalci.com/yayinlar/raporlar/54.pdf>
- Muharrem BALCI, *İstanbul Sözleşmesinde İnsanı ve Aileyi Korumak*, Pınar Yayınları 2020, s. 151 – 157.
- Muharrem BALCI, “İstanbul Sözleşmesi Feshedilse Ne Olur, Edilmezse Ne Olur” adlı makalemizden yararlanılmıştır. <http://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/tce/1102.pdf>
- Mustafa ŞENTOP, *Meclis Başkanı Şentop'tan İstanbul Sözleşmesi açıklaması: Çıkmayı zorunlu kılan bir durum yok*, (6 Ağustos 2020), <https://www.haber7.com/siyaset/haber/3001797-meclis-baskani-sentoptan-istanbul-sozlesmesi-aciklamasi-cikmayi-zorunlu-kilan-bir-durum-yok>
- Nur Zelal CEYLAN, *Birlikte Yaşamak*, <http://www.muhamrembalci.com/oykuler/paylasim/8.pdf>
- Sarah AHMED, *Pakistan'da insan hakları, Evrenselcilik, Kültürel Görecelik, ve Yapısalcılığın İşlerliğini Tartışmak*, , İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi(MAZLUMDER), Yıl-3, Sayı 4, Ocak – Haziran 2005.
- Şermin TAĞ KALAFATOĞLU, “Küreselleşme Karşıtı Hareket”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/49/1775/18775.pdf> (Erişim
- Tembihname, 10. Köy, <http://www.muhamrembalci.com/istanbulsozlesmesi.mp4>